

ДО ПРОБЛЕМИ ДИСЦИПЛІНИ В УКРАЇНСЬКОМУ ПІДПІЛЛІ НА ПРИКАРПАТТІ

Л. М. Гриник

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

lilia_hrynyk@ukr.net

ORCID: 0000-0002-4077-0128

Ключові слова: ОУН, УПА, дисципліна, нагороди, покарання.

У статті висвітлюється проблема регламентування та дотримання поведінкових норм українськими націоналістами на Прикарпатті (1940 – 1950-х рр.). Методологія дослідження базується на принципах науковості, логічності, об'єктивності та історизму. На основі опрацювання широкого комплексу джерел досліджено ситуацію із поширенням маргінальних явищ у підпіллі, шляхом виокремлення таких проблем: роль дисципліни під час підпільної боротьби, методи підтримання та стимулювання належної поведінки, вплив важких злочинів на подальше існування ОУН та УПА. Підкреслено, що не зважаючи на умови діяльності, керівний склад приклав усіх зусиль, щоб українські вояки боролись у лавах конкурентно спроможної армії. Свідченням високої організації, яка не можлива без дотримання військової дисципліни, є найдовша боротьба з тоталітарними режимами в Європі. Доведено, що підтримка дисципліни керівним складом за допомогою системи нагород та покарань, самодисципліни вояків, створення та діяльності спеціальних органів – дозволили продовжити боротьбу за створення Української держави. Акцентовано увагу на тому, що наведені приклади порушень та встановлення відповідного покарання є підтвердженням дії законів у підпіллі та усвідомлення наслідків бездіяльності чи поблажливого ставлення до порушників. Маргінальні явища, в свою чергу, виступали свідченням складних умов діяльності, що мали свій вияв у пониженні морального-психологічного стану.

TO THE PROBLEM OF DISCIPLINE IN THE UKRAINIAN UNDERGROUND IN PRYKARPATTIA

L. Hrynyk

Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University

Key words: the OUN, the UPA, discipline, awards, punishment.

The article covers the problem of regulation and observance of behavioral norms by Ukrainian nationalists in Prykarpattia (1940 - 1950s). The research methodology is based on the principles of scientificity, logic, objectivity and historicism. The work also uses a number of general scientific methods (analysis, comparison, generalization) and special-historical (periodization, historical-comparative, etc.). We consider methods of criticism of sources expedient at performance. Based on a wide range of sources, the situation with the spread of marginal phenomena in the underground has been studied by identifying the following problems: the role of discipline during the underground struggle, methods of maintaining and encouraging good behavior, the impact of serious crimes on the OUN and UPA. It has been emphasized that despite the conditions of activity, the leadership made every effort to ensure that Ukrainian soldiers fought in the ranks of a competitive army. Evidence of a high organization, which is not possible without military discipline, is the longest struggle against totalitarian regimes in Europe. It has been proved that the support of discipline by the leadership through a system of rewards and punishments, self-discipline of soldiers, the creation and operation of special bodies, allowed to continue

the struggle for the creation of the Ukrainian state. Emphasis has been placed on the fact that the examples of violations and the establishment of appropriate punishment are a confirmation of the laws in the underground and awareness of the consequences of inaction or leniency towards violators. It is worth noting that the marginal phenomena, in turn, have been evidence of difficult working conditions, which manifested itself in lowering the moral and psychological state.

Унікальним явищем, у період боротьби з тоталітарними режимами, виступає Українська повстанська армія. Вояки якої показали, що національні інтереси можна і потрібно захищати навіть у несприятливих для цього і надто важких умовах. На сьогоднішній день діяльність українських націоналістів є натхненним прикладом для боротьби з ворогом та відстоювання власних державницьких ідей. Ретельні дослідження організаційної діяльності та щоденних практик вояків УПА слугуватимуть джерелом мотивації не лише для сучасних військових, а й для усього населення, а також одним із способів розвінчання поширених міфів. У цьому контексті слід говорити про детальні висвітлення усіх ключових моментів існування УПА. Оскільки уривчаста чи клаптикова історія трактується на свій лад вороже налаштованими силами не лише до діяльності ОУН та УПА, а й до Української держави зокрема. І тут належне місце слід віддати у дослідженні дисципліни українських націоналістів, на перший погляд, жорсткій та негуманній, проте, рівній тогочасним європейським стандартам. Дисципліні, яка забезпечила продовження визвольних змагань українського народу. Дисципліні, яка на сьогоднішній день залишається одночасно цікавою та контроверсійною сторінкою історії України ХХ століття.

Висвітлення нормативних правил поведінки українських вояків під час національно-визвольних змагань знаходять вияв у працях науковців, присвячених діяльності спеціальних служб (військово-польової жандармерії та Служби безпеки ОУН), зокрема: Я. Антонюка ¹, Д. Веденєєва ², І. Патриляка ³, П. Содоль ⁴, Р. Марцінків ⁵. Оха-

рактеризовану вище проблему висвітлює В. Ільницький⁶, який також простежує причинно-наслідкові зв'язки конфліктних ситуацій у підпіллі Карпатського краю. Окремі аспекти даної проблеми, зокрема, системи нагородження учасників національно-визвольних змагань ґрунтовно висвітлені у працях вже згаданого Д. Веденєєва ⁷ та фалериста В. Манзуренка ⁸. Не менш цінними є доробки присвячені постатям, які безпосередньо мали зв'язок з спеціальними органами ОУН та УПА чи займали керівні посади ⁹.

Однак, на основі маловідомих архівних матеріалів маємо на меті показати узагальнену картину проблеми дисципліни українських націоналіс-

членів служби безпеки ОУН. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2020. 5(45). С. 28-35.

⁶ Ільницький В. І. Функціонування військово-польової жандармерії у Воєнній окрузі 4 «Говерля» (1944-1945 рр.). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: «Історія»*, 2016. Вип. 24. С. 95-100; Ільницький В. Структура Дрогобицької округи ОУН (1945-1952). *Інтелігенція і влада. Серія: Історія*, 2012. № 27. С. 103-117. Ільницький В. Причини та наслідки виникнення конфліктних ситуацій у середовищі підпілля Карпатського краю ОУН (1945 – 1952). *Сумський історико-архівний журнал. Науковий журнал з історії та архівознавства України*. № XXVII. С. 51-58; Ільницький В. Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945 – 1954). *Дрогобич: Посвіт*, 2016. 696 с.

⁷ Веденєєв Д. В. Нагороди Української повстанської армії. *Енциклопедія історії України*. 2010. URL: http://resource.history.org.ua/cgibin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Nahorody_UPA (дата звернення: 05.09.2021).

⁸ Манзуренко В. Роль Романа Шехевича у створенні нагородної системи УПА. *Український визвольний рух*, 2007. № 10. С. 313 – 322; Манзуренко В. Лицарі Срібного хреста бойової заслуги 1-го та 2-го класу. *Український визвольний рух*, 2007. № 9. С. 248-279.

⁹ В'ятрович В. Історія з грифом "Секретно": Дмитро Вітовський, син Дмитра. 2010. URL: <https://tsn.ua/analitika/istoriya-z-grifom-sekretno-dmitro-vitovskiy-sin-dmitra.html> (дата звернення 03.10.2021); «Грім» – полковник УПА Микола Твердохліб. Спогади і матеріали / за упор. Грицьків Р. *Торонто-Львів: Видавництво «Літопис УПА»*, 2008. Кн. 5. Серія «Події і люди». 128 с.; Ільницький В. Володимир Фрайт – провідник Дрогобицького окружного проводу ОУН. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Історичні науки», 2010. Вип. 16. с. 178-187. Ільницький В. Провід ОУН Карпатського краю. *Торонто – Львів: Літопис УПА*, 2012. 128 с.

¹ Антонюк Я. Діяльність спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій (1921 – 1991): дис. д-ра іст. наук: 07.00.01. Острог, 2021. 650 с.

² Веденєєв Д. Військово-польова жандармерія - спеціальний орган Української Повстанської Армії. *Воєнна історія*, 2002. № 5-6. URL: http://warhistory.ukrlife.org/5_6_02_4.htm (дата звернення 10.10.2021).

³ Патриляк І. К. "Встань і борись! Слухай і вір...": українське націоналістичне підпілля та повстанських рух 1939-1960 рр.: монографія. Львів: Часопис, 2012. С. 228-230.

⁴ Содоль П. Українська Повстанча Армія. 1943-49. Довідник. Нью-Йорк: [б.в.], 1994. 199 с.

⁵ Марцінків Р. Структура та повноваження керівництва і

тів на Прикарпатті, шляхом виокремлення таких проблеми: роль дисципліни під час підпільної боротьби, методи підтримання та стимулювання належної поведінки, вплив важких злочинів на подальше існування ОУН та УПА.

Прийнято вважати, що дисципліна – це поведінка людей, яка відповідає установленим нормам права та моралі, які склались у суспільстві чи організації, тому вона завжди була і є частиною людського життя. Під час військової служби в УПА, її наявність була надважливою. Оскільки во-яки більшість свого часу проводили у колективі, моральний рівень якого безпосередньо залежав від поведінки кожного його учасника. Безлад, хаос, розруха – наслідки її відсутності, про які було відомо керівникам УПА та ОУН, тому наголошувалось: *«дисципліна – це головний фундамент кожної організації і її збереження – це велике добродійство для всіх»*¹⁰.

Для підтримання належного рівня дисципліни командири використовували різні методи. Серед найбільш поширених були: власний приклад і добрий вплив на підвладних, нагоди та покарання. Останні слід було використовувати лише у явних та критичних випадках. В основному закликалось підтримувати дисципліну у відділі виховними засобами, а менше – карними¹¹. Тому задля ефективної діяльності та необхідності продовження боротьби, проводилась пропагандистська робота щодо належного поведінки та зразкової поведінки. В обов'язки усіх без винятку членів підпілля входило дотримання дисциплінарних вимог. Так, кожен учасник, окрім того, що сам мав прагнути до дотримання норм конспіративного військового життя, повинен був слідкувати за поведінкою інших. Своїми діями, у будь-яких ситуаціях, не мав права допускати випадків, які передбачали покарання¹².

Зразковим прикладом для рядових бійців мали стати командири¹³. Вважалося, що це найкращі члени відділу, тому мали бути першими у всьому; першими мали робити те, що вимагали від інших учасників підпілля¹⁴. Одним із таких був Василь Андрусак («Різун», «Грегіт»), про якого ще не раз згадуватимемо. Відзначають, що славився великим авторитетом та довірою серед членів підпілля. Пригадують той факт, що во-яки були готові піти за ним «у вогонь та воду». Це

була людина, яка дбала про належне становище свого куреня (забезпечення одягом, продуктами, зброєю) та постійну бойову готовність. Старався завжди похвалити військових за добрі вчинки, але за недоліки винуватцям припадало відповідно (не зважаючи на ступінь чи виконувані функції)¹⁵. Забезпечив собі авторитет серед підпілля і Микола Твердохліб («Грім»). У складних умовах, був цілковито відданий ідеї – боротьбі за Українську державу, володів вродженим талантом доброго промовця, умів переконувати людей. Вів за собою не методом наказування, а переконанням та власним прикладом. Зі щирою повагою ставились до нього усі члени підпілля¹⁶. Взірцем для во-яків був і Василь Сенчак («Ворон»). Командир, який завжди дбав про свій зовнішній вигляд, був нещадним до ворогів, але шанобливо ставився до підлеглих та зверхників¹⁷.

Інструктивні матеріали деталізують вище наведені свідчення. Так командирам належним чином слід було: 1) виконувати доручення і накази своїх зверхників; 2) службово видавати вказівки та перевіряти їх виконання; 3) не критикувати своїх керівників чи бути присутнім під час такої ситуації серед підвладних; 4) притягувати до відповідальності порушників; 5) кожен належний вчинок відзначити нагородою¹⁸. Таким чином відзначаємо, що дисципліна та атмосфера внутрішнього життя у відділах безпосередньо залежала від характеру та моральних цінностей командира.

На основі опрацьованих джерел можемо твердити, що основними виховними засобами в тогочасних умовах, з одного боку, були признання і похвала, а з іншого – догана і покарання. Наголошувалось на правильності застосування цих засобів. Оскільки похвала та достатня увага могли стимулювати членів підпілля до більших звершень, а неправильне покарання – відбити у них будь-які амбіції чи охоту до роботи¹⁹. Виховання дисципліни також могло відбуватись за допомогою заохочення, яке мало свій вияв через різні прийоми. До прикладу, найпростішими

¹⁰ Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ), ф. 13, спр. 376, т. 12, арк. 7.

¹¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 69. Арк. 90.

¹² ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 3. Арк. 240.

¹³ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 69. Арк. 89.

¹⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 12. Арк. 2.

¹⁵ Літопис Української повстанської армії. Т. 19: Група УПА «Говерля». Кн. 2: Спомини, статті та видання історично-мемуарного характеру/ за ред. Є. Штендера. Торонто – Львів: «Літопис УПА», 1992. С. 97.

¹⁶ «Грім» – полковник УПА Микола Твердохліб. Спогади і матеріали / за упор. Грицьків Р. Торонто-Львів: Видавництво «Літопис УПА», 2008. Кн. 5. Серія «Події і люди». С. 56.

¹⁷ Проданик Д. Шлях боротьби Василя Сенчака – «Ворона». Торонто-Львів: Видавництво «Літопис УПА», 2011. Кн. 15. Серія «Події і люди». С. 25-26.

¹⁸ ГДА СБУ. Ф. 13, Спр. 376. Т. 69. Арк. 90.

¹⁹ ГДА СБУ. Ф. 13, Спр. 376. Т. 12. Арк. 60.

вважалась елементарні відповіді керівника («добре», «правильно» та ін.) на звіти по виконанню завдання. Навіть звичайне кивання головою у знак схвалення дій – підбадьорювало вояків, а доручення важливих завдань з наголошенням на довірі до особи виконавця підкреслювало важливість та особливість кожного ²⁰.

Разом з тим, доцільно говорити про ще один спосіб підтримання дисципліни – виховання дружності серед вояків. Приязні стосунки могли гарантувати виникнення меншої кількості конфліктів. На основі опрацьованих джерел, розуміємо, що взаємовідносини між членами підпілля впливали на моральну атмосферу та успішність проведених дій. Такі відносини мали будуватись на взаємній повазі та довірі. Навіть більше того, підтримка дружності розглядалась як обов'язок вояків та велика внутрішня сила колективу. Виховання такого почуття відбувалось різними шляхами: роз'ясненням, переконанням, розкриттям морального значення цього поняття, а найбільше – прикладом. Прикладом справжньої дружби, що присутня протягом усього підпільного життя (при маршируваннях, простоях, боях, з місцевим населенням тощо), але яка ніколи не переходить в панібратство ²¹. Це простежуємо і на основі свідчень про «Різуна»: *«в таборовому житті в лісі між стрільцтвом все можна було почути жарти, спів та його анекдоти. Ніколи не було так, щоб командир, проходячи попри стрільця, не запитав його, як йому живеться, чого йому бракує. Він умів по-батьківськи порадити і навчити»*²². Він був не тільки командиром, а й найближчим другом та опікуном. Характеризували його товариським, підступним і позитивним у час дозвілля, строгим та вимогливим – при військовій службі ²³. Дружні відносини підтримував курінний Павло Вацик («Прут»), якого вважають тінню командира «Різуна». Він будь-яким чином старався полегшити службу вояка (на складності усієї ситуації акцентує увагу ройовий «Хмара», відзначаючи: *«цікаве життя українського повстанця. От хоч би зараз всьо спить, а нехай впаде наказ – готувитись до відходу – і всьо підхоплюється, збирає все своє*

і йде куди йому кажуть. Не легкий це хід. Часом дощ, часом пільма ... Часом на дорозі ріка, потік чи стрімка гірська стіна. Все це треба перебороти і далі йти до назначеної мети» ²⁴). Окрім того, дуже важко переносив кожен звістку про загибель військових побратимів, особливо тих, що були обдаровані у цій справі. Стрільці ставились до нього з *«повним довірям, бо знали його вже довго як успішного бойового командира»* ²⁵.

Не менш важливим стимулом до активної діяльності та дотримання зразкової поведінки було нагородження кращих учасників національно-визвольних змагань. 27 січня 1944 року Романом Шухевичем було видано Наказ 3/44 про впровадження військових відзначень за бойові заслуги, присудження військових відзначень полеглим. У ньому зазначаються чотири військові відзначення: 1) відзначення бойової заслуги; 2) Хрест Заслуги; 3) Відзначення за рани; 4) Пропамятна відзнака УПА ²⁶. Перше ж нагородження датується наказом від 25 квітня 1945 року. Він передбачав відзначення 56 повстанців, серед яких: командир старшинської школи «Олені» Федір Польовий («Поль»), командир ВО «Говерля» Іван Бутковський («Гуцул») та командир ТВ «Чорний ліс» ВО «Говерля» Василь Андрусак («Різун»). Вище перелічені особи отримали нагороду Золотий хрест бойової заслуги 2-го класу ²⁷.

2 грудня 1945 року вояки та командир куреня «Перемога», що діяв на Станіславщині отримали наказ про «Спеціальну похвалу та признання», у якому йшлося про організаційні та бойові успіхи та наступне відзначення: *«честь, шана і похвала щоденним героям, що борються за Самостійну Українську Державу проти жорстокого більшовицького окупанта»* ²⁸.

Починаючи з червня 1947 року Хрести бойової заслуги могли отримати усі учасники національно-визвольних змагань, які активно включались у боротьбу не залежно від того, яке становище займали ²⁹. Однак, такі відзначення слід було справді заслужити своєю діяльністю та належною поведінкою. Кожен претендент, який

²⁰ Там само. Арк. 174.

²¹ Там само. Арк. 184-186.

²² Літопис Української повстанської армії. Т. 3: «Чорний Ліс» видання Команди Станіславівського Тактичного Відтинка УПА кн. 1 / за ред. П. Й. Потічний. Торонто – Львів: «Літопис УПА», 1978. С. 42.

²³ Літопис Української повстанської армії. Т. 19: Група УПА «Говерля». Кн. 2: Спомини, статті та видання історично-мемуарного характеру/ за ред. Є. Штендера. Торонто – Львів: «Літопис УПА», 1992. С. 226.

²⁴ Там само. С. 174-175.

²⁵ Там само. С. 98.

²⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 60. Арк. 226-267.

²⁷ Манзуренко В. Роль Романа Шухевича у створенні нагородної системи УПА. *Український визвольний рух*, 2007. № 10. С. 318.

²⁸ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 47. Арк. 2.

²⁹ Манзуренко В. Лицарі Срібного хреста бойової заслуги 1-го та 2-го класу. *Український визвольний рух*, 2007. № 9. С. 273-274, 275.

висувався на нагородження, мав отримати відповідні позитивні рекомендації. Так, наприклад, рекомендуючи кандидатуру «Тамари» (Семко Ярослави) у листі йшлося «... Відзначалася незвичайною працьовитістю та відданістю для справи визволення українського народу»; про «Отаву» (Кирилюка Юліана) писали «відзначається солідністю та працьовитістю»; таку ж характеристику має «Левич» з доповненням про виконання організаційних доручень у надскладних умовах. За активність в організаційній роботі рекомендували нагородити «Шершеня» (Василя Заставного)³⁰.

Розгалуженою була і система військових ступенів. Цікавим є факт посмертного присудження ступеня полковника Василю Андрусюку («Різуну») командирі ТВ УПА «Чорний ліс». Це непоширений відомий випадок, який передбачає присудження ступеня полковника командирі ТВ, оскільки більшість з них займали посади від хорунжого до майора³¹.

Однак, незважаючи на декларовані норми поведінки та стимулюючі засоби, дисципліна залишалась досить слабким місцем у підпільному житті. Із інструктивних матеріалів дізнаємось про часті випадки морального упадку вояків, які знаходили свій вияв через п'янство, аморальну поведінку чи хуліганство. Такі ситуації не були таємницею для керівного складу, тому при будь-якій можливості наголошувалось на необхідності швидкого виявлення порушення поведінкових норм³². Так, наприклад, в обіжнику УПА-«Говерля» від 15 липня 1945 року читаємо про те, що як командний склад, так і стрілецьтво неналежно виконують свої обов'язки. Простежується відсутність навчання та масове байдикування³³. Так, розуміємо, це не була проблема лише нижніх ланок підпілля. Це проблема загального характеру.

Одним із шляхів запобігання поширенню серед підпілля злочинних проявів була організація сходин виховно-вишкільного характеру. Найбільшої популярності вони набирали у зимовий період. Проходили переважно у лекційній формі під керівництвом співробітників референтури пропаганди. Так як джерелом для формування та удосконалення військового етикету є знання з історії та літератури власного народу, мови, психології,

то для вояків УПА передбачались відповідні навчання з цих предметів³⁴. Однак, особливого заострення дане питання набуло з 1949 року, тому закликалось засвоєння знань обов'язково зробити щотижневим і не лише активним у зимову пору, а й у літню. Таке навчання (2-2,5 год) мало бути живим і цікавим, а не нудним і сонним³⁵. Такого плану виховання мали на меті виховати в українських вояків найкращі якості через виголошення інформації про любов до України, захист держави, карність і дисципліну в УПА, військові тайну, а саме: героїзм, точність, рішучість, відвагу³⁶. Це було одне з першочергових завдань, оскільки не усі хлопці та дівчата, які потрапляли в підпілля, мали належно сформовані етичні переконання. Сімейне виховання накладало свій відбиток на військове життя, а відтак виникала необхідність навчання правилам поведінки у різних ситуаціях чи навіть ретельного відучування від злочинних нахилів.

З метою виявлення маргінальних явищ чи вирішення будь-яких інших конфліктних ситуацій, організовувались надзвичайні сходи. Вони передбачали усунення проблем дисципліни, підвищення морального стану вояків та відповідальності, поширення вимог конспірації тощо. Наголошувалось на строгому виконанні наказів, а також регулювання стосунків між підвладним та провідником³⁷. Уся відповідальність за дотримання дисциплінарних норм покладалась на референта Окружного проводу. Кожен одноосібно мав отримати покарання у випадку панування анархії³⁸.

Слід розуміти і те, що ступінь відповідальності, який мали члени підпілля був різним. Це залежало від того, яке становище в лавах УПА займала особа: командир чи звичайний боєць. Якщо другий відповідав лише за себе, надану йому зброю чи за належне виконання наказів, то перший мав дещо більше обов'язків: совісне та вчасне виконання доручених завдань, планування і здійснення бойових дій, відповідальність за увесь відділ та наявне майно³⁹.

У разі порушення дисциплінарних вимог, підпілнику загрожувало покарання. Тереновий Організаційний Суд (ТОС) чи Суд Адміністративним Порядком (САП) міг присудити покарання найви-

³⁰ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 61. Арк. 74-75.

³¹ Літопис Української повстанської армії. Т. 19: Група УПА «Говерля». Кн. 2: Спомини, статті та видання історично-мемуарного характеру/ за ред. Є. Штендера. Торонто – Львів: «Літопис УПА», 1992. С. 96-97.

³² ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 28. Арк. 26.

³³ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 62. Арк. 155.

³⁴ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 75386фп. Т.1. Арк. 32.

³⁵ Інструкція І/49 від 31 травня 1949 року / Приватний архів Василя Ільницького. Арк 1.

³⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 62. Арк. 149зв.

³⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 28. Арк. 26.

³⁸ Там само. Арк. 23.

³⁹ Там само. Арк. 218зв.

щої міри – кару смерті⁴⁰. Так, наприклад, ТОС призначило кару смерті через розстріл кушовому провіднику Яблунівського району – «Чумаку» через підлив дисципліни серед підпільників⁴¹. Судові процеси над винуватцями відбувались у випадках вчинення важких злочинів⁴². Це могло відбуватись на козацьких судах, участь у яких брав увесь відділ. Якщо була встановлена слабша міра покарання, вояк міг повернутись до виконання своїх обов'язків та користувався усіма правами, після її відбування. Присуд такого суду обов'язково мав затвердити командир частини, який, відповідно, його і скликав. Козацькі суди заборонялось скликати у разі вчинення дрібних злочинів. Навпаки, він мав можливість розглядати справи, що належали до юрисдикції Військових судів. Однак, лише у тому випадку, коли діяльність попередніх була неможлива. Щодо діяльності Військових судів, цілком очевидно, що на їх розгляд потрапляли справи, які не належали до компетенції поодиноких командирів. Він розглядав провини поодиноких вояків та провини місцевого населення, які були спрямовані проти війська та вояків УПА. Такий суд складався із трьох суддів та прокурора. Вирок виносили командири згідно з власним сумлінням⁴³.

Варто додати, що у зв'язку з тогочасними військовими умовами, вибір покарання був дещо обмежений. Строго заборонялось використовувати методи, які принижували гідність вояка. До них відносили: фізичне биття, голодування, засоби впливу, які мають негативні наслідки для здоров'я, тортури чи будь-які інші непристойні міри покарання⁴⁴. Однак, часто застосовували наступні: завдання (індивідуальне або публічне), догана, виконання спеціальних карних завдань, виключення з членів організації, відсторонення від виконання організаційної роботи, передання члена-підпільника під Революційний трибунал⁴⁵.

Покарання могло знаходити свій вияв через невдоволення, яке проявлялось докірливим жестом, поглядом чи словом. Поширеними були зауваження: чіткі за формулюванням, без різких слів чи насмішок, у яких обов'язково наголошувалось на шкідливості вчинку. Щодо призначення догани, то її форма (усна чи письмова) визначалась на розсуд керівника, який визначав і її спосіб повідомлення (індивідуальна чи публічна).

⁴⁰ ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 21, арк. 295-296.

⁴¹ ГДА СБУ, ф. 65, спр. 11855, т. 1, арк. 46.

⁴² ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 3, арк. 137.

⁴³ Там само, арк. 128-129.

⁴⁴ ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 3, арк. 128.

⁴⁵ Там само, арк. 240.

Не менш застосованими були карні доручення та пониження у посаді⁴⁶. Так, наприклад, з усмішкою (щоб не завдати образи) довелось «Різуна» покарати чоту «Славка» за неналежну поведінку: *«Ви не були слухняні своїм зверхникам і я мушу вас покарати. Від сьогодні ви стаєте карною чотою, будете мусіли виконувати найнебезпечніші роботи, на чолі зі своїм кулеметником, а тепер, віднині чотовим «Хмарою»»*⁴⁷.

З метою чіткого визначення методу впливу на порушників в ОУН та УПА була встановлена класифікація кримінальних злочинів. Так, до першої групи відносили вбивства, пограбування, мордування, аборти. До другої – крадіжки, які в свою чергу поділялись на важкі та звичайні. Третю групу становили злочини, що мали в основі фальсифікацію грошей, документів та інших цінних матеріалів. І, остання, четверта група – злочини особові: зґвалтування, торгівля жінками, гомосексуалізм⁴⁸. Перелічені вище порушення мали суттєвий вплив на моральний стан вояків у відділах, тим самим понижували його та вели до упадку таким чином і усю Організацію. Тому велась ретельна боротьба з ними⁴⁹. Та починаючи уже з 1 серпня 1945 року вступав у законну дію «Правильник Судівництва в ОУН»⁵⁰.

Одним з найбільш розповсюджених порушень серед українських вояків було дезертирство. З цією метою, проводом ОУН, була створена воєнно-польова жандармерія (ВПЖ) (листопад 1944). Правда, її існування не було тривалим. Фактично на Прикарпатті свою діяльність продовжувала до травня 1945 року, а за наказами командування УПА згорнулась ще у березні цього року⁵¹. Цікавими є свідчення, що фіксуються у протоколі допиту Антона Боднара («Клименко», «Беркут»), який говорить про те, що ВПЖ була відсутня в централізованому плані, тобто не було чіткої вертикалі у цій структурі. Вона створювалась при відділах, де і проводила свою діяльність. За організацію цього органу відповідав командир, який і призначав осіб (з членів підпілля), які виконувати функцію жандарма⁵². Із відомостей, які під час допиту дає Вітовський Дмитро («Зміюка»), бачимо, що

⁴⁶ ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 12, арк. 175.

⁴⁷ Літопис Української повстанської армії. Т. 19: Група УПА «Говерля». Кн. 2: Спомини, статті та видання історично-мемуарного характеру/ за ред. Є. Штендера. Торонто – Львів: «Літопис УПА», 1992. С. 81-82.

⁴⁸ ЦДАВО, ф. 3833, оп. 1, спр. 229, арк. 117-119.

⁴⁹ ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 62, арк. 81.

⁵⁰ ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 62, арк. 85.

⁵¹ ГДА СБУ, ф. 5, спр. 67449, арк. 12.

⁵² ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 4, арк. 187.

за період 1944-1945 року, лише у Станіславській області ВПЖ здійснила 240 розстрілів вояків-дезертирів (особисто ним – 14)⁵³. Окрім того, попри заборону фізичного побиття, за дезертирство польовий суд виносив вирoki, що передбачали покарання побиття буками (25-50 раз)⁵⁴.

Після згортання діяльності ВПЖ її функції на себе перебрала СБ⁵⁵. Однак, розслідування такого злочину у цих формуваннях дещо відрізнялося. ВПЖ розглядала справу у будь-якому випадку присутності факту дезертирства в УПА, а СБ ОУН – за умови, якщо вояк з'явиться з повинною до органів Радянської влади, лише тоді таку особу вважали «зрадником народу»⁵⁶. *«У випадку дезертирства без з'ясувань – карати карою смерті»*, – зазначає керівник Крайового проводу ОУН у наказі до провідника Коломийського окружного проводу ОУН Василь Савчак («Сталь»)⁵⁷. Для порівняння, зі звіту референта СБ маємо відомості про те, що лише за січень-лютий 1944 року у надрайоні «Затока» і «Заграва» було розглянуто 86 справ, з яких 44 справи стосувались співробітництва з більшовиками та німцями, інші – господарчо-поліційні справи. І так, 74 особи було покарано карою смерті⁵⁸. Що також є не мало протягом такого короткого проміжку часу.

Попри накази жорстокого покарання за дезертирство, існували випадки винесення іншого вироку. До прикладу, Гуц Анастасія з чоловіком (жителі села Пасічна Надвірнянського р-ну), які були агентами радянських органів, після допиту СБ ОУН були звільнені. Таке рішення прийняв Лука Гринішак («Довбуш») (референт СБ Надвірнянського надрайонного Провода ОУН) на основі прохання місцевих жителів та обіцянки винних більше не співпрацювати з органами МГБ⁵⁹. Виконання вироку, зазвичай, відбувалось за участі усього відділу⁶⁰. Власне, з наведених даних, бачимо усі масштаби проблеми, яка не була локальною чи внутрішньовійськовою, а гостро стояла на всенародному рівні.

Військова дисципліна також вимагала свідомого дотримання усіх наказів та розпоряджень. Отримані вказівки мали виконуватись пильно

та своєчасно, а тим більше охоче, незважаючи на складність чи небезпеку⁶¹. Не виконання завдань чи наказів несло за собою занепад Організації⁶². Тому наголошувалось і на строгому контролі за усіма розпорядженнями та їх відповідності⁶³. Однак, порушення цих норм мали свій вияв у підпільних реаліях. Сюди ж можна віднести неналежне виконання розпоряджень або ж несвоєчасне, що передбачало винесення жорстокого вироку. Так, наприклад, 11 жовтня 1945 року кару смерті через розстріл на Станіславщині присудили надрайонному референту пропаганди «Ролянду», який протягом восьми місяців саботував роботу (січень-серпень 1945 року), не відповідав на повідомлення зверхників та ігнорував накази. Окрім того, вів аморальний спосіб життя: п'янствував, деморалізуюче впливав на жінок та мав венеричне захворювання⁶⁴. Звідси бачимо, що не менш гострим було питання належних відносин між чоловіками та жінками. Не відповідне поведіння, приниження чи тілесні злочини знаходили своє місце не лише серед членів підпілля, а й поміж членів юнацтва. Правда, з положення комуніката, бачимо, що покарання передбачало слабшу міру покарання – *«виключення з рядів юнацтва»*, а не смертну кару, яку застосовували до підпільників⁶⁵. Гендерні стосунки були важливим аспектом національно-визвольних змагань, а роль жіноцтва у них – важко переоцінити. Конфліктні ситуації, які виникали на цьому рівні є яскравим свідченням важких умов боротьби через які моральний рівень, окремих вояків, сягав низових щаблів, а відповідна поведінка – передбачала розстріл⁶⁶.

Таким чином існування будь-якої військової організації не обходиться без регламентування правил поведінки. УПА в цьому контексті не була виключенням. Не зважаючи на умови діяльності, керівний склад приклав усіх зусиль, щоб українські вояки боролись у лавах конкурентно спроможної армії. Свідченням високої організації, яка не можлива без дотримання військової дисципліни, є найдовша боротьба з тоталітарними режимами в Європі.

⁵³ ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67449. Арк. 13.

⁵⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр 376. Т. 49. Арк. 374-375.

⁵⁵ ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67449. Арк.12.

⁵⁶ ГДА СБУ. Ф. 13, Спр. 372. Т. 20. Арк. 160.

⁵⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 88. Арк.54.

⁵⁸ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр 372. Т. 3. Арк. 161-162.

⁵⁹ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр 68263. Т. 1. Арк. 161.

⁶⁰ Літопис Української повстанської армії. Т. 19: Група УПА «Говерля». Кн. 2: Спомини, статті та видання історично-мемуарного характеру/ за ред. Є. Штендера. Торонто – Львів: «Літопис УПА», 1992. С.82.

⁶¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 69. Арк. 89.

⁶² ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 12. Арк. 63.

⁶³ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 28. Арк. 27.

⁶⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр 376. Т. 51. Арк. 319.

⁶⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр 376. Т. 49. Арк. 369.

⁶⁶ Гриник Л. Жінка – об'єкт насильства в українському підпіллі: правда чи міф? *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 2021. Випуск 7/49. С. 218-219.

Підтримка дисципліни керівним складом за допомогою нагород та покарань, самодисципліни вояків, створення та діяльності спеціальних органів – дозволили продовжити боротьбу за створення Української держави. Наведені приклади порушень та встановлення відповідного покаран-

ня є підтвердженням дії законів у підпіллі та усвідомлення наслідків бездіяльності чи поблажливого ставлення до порушників. Маргінальні явища, в свою чергу, виступали свідченням складних умов діяльності, що мали свій вияв у пониженні морального-психологічного стану.

References

- Antoniuk, Ya. Diialnist spetsialnykh pidrozdiliv ukrainskykh natsionalistychnykh orhanizatsii (1921 – 1991): dys. d-ra ist. nauk: 07.00.01. Ostroh, 2021. 650 s. [in Ukrainian].
- Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy (dali – HDA SBU) [Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine]. F. 5. Spr. 67449.
- HDA SBU. F. 13. Spr. 372. T. 20.
- HDA SBU. F. 13. Spr. 372. T. 21.
- HDA SBU. F. 13. Spr. 372. T. 3.
- HDA SBU. F. 13. Spr. 372. T. 4.
- HDA SBU. F. 13. Spr. 372. T. 88.
- HDA SBU. F. 13. Spr. 376. T. 12.
- HDA SBU. F. 13. Spr. 376. T. 28.
- HDA SBU. F. 13. Spr. 376. T. 47.
- HDA SBU. F. 13. Spr. 376. T. 49.
- HDA SBU. F. 13. Spr. 376. T. 51.
- HDA SBU. F. 13. Spr. 376. T. 60.
- HDA SBU. F. 13. Spr. 376. T. 61.
- HDA SBU. F. 13. Spr. 376. T. 62.
- HDA SBU. F. 13. Spr. 376. T. 69.
- HDA SBU. F. 5. Op. 1. Spr. 68263. T.1.
- HDA SBU. F. 6. Spr. 75386fp. T. 1.
- HDA SBU. F. 65. Spr. 11855. T. 1.
- Hrynyk L. Zhinka – obiekt nasylstva v ukrainskomu pidpilli: pravda chy mif? Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii, 2021. 7/49, 206–225. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.7/49.234419> [in Ukrainian].
- Hrytskiv R. (Ed.). «Hrim» – polkovnyk UPA Mykola Tverdokhib. Spohady i materialy. Toronto-Lviv: Vydavnytstvo «Litopys UPA», 2008. Kn. 5. Serii «Podii i liudy». 128 s. [in Ukrainian].
- Ilnytskyi V. Funktsionuvannia viiskovo-polovoiv zhandarmerii u Voiennii okruzi 4 «Hoverlia» (1944-1945 rr.). Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: «Istoriia», 2016. Vyp. 24. S. 95-100 [in Ukrainian].
- Ilnytskyi V. Karpatskyi kraj OUN v ukrainskomu vyzvolnomu rusi (1945 – 1954). Drohobych: Posvit, 2016. 696 s.
- Ilnytskyi V. Provid OUN Karpatskoho kraiu. Toronto – Lviv: Litopys UPA, 2012. 128 s.
- Ilnytskyi V. Prychyny ta naslidky vynykennia konfliktnykh sytuatsii u seredovyshchi pidpillia Karpatskoho kraiu OUN (1945 – 1952). Sumskyi istoryko-arkhivnyi zhurnal. Naukovi zhurnal z istorii ta arkhivoznavstva Ukrainy, № XXVII. S. 51–58 [in Ukrainian].
- Ilnytskyi V. Struktura Drohobyskoi okruhy OUN (1945–1952). Intelihentsiia i vlada. Serii: Istorii, 2012. № 27. S. 103-117 [in Ukrainian].
- Ilnytskyi V. Volodymyr Frait – providnyk Drohobyskoho okruzhnoho provodu OUN. Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Serii «Istorychni nauky», 2010. Vyp. 16. S. 178-187 [in Ukrainian].
- Instruktsiia I/49 vid 31 travnia 1949 roku. Pryvatnyi arkhiv Vasylia Ilnytskoho. [in Ukrainian].
- Manzurenko V. Lytsari Sribnoho khresta boiovoi zasluhy 1-ho ta 2-ho klasu. Ukrainskyi vyzvolnyi rukh, 2007. № 9. S. 248-279 [in Ukrainian].
- Manzurenko V. Rol Romana Shekhevycha u stvorenni nahorodnoi systemy UPA. Ukrainskyi vyzvolnyi rukh, 2007. № 10. S. 313 – 322 [in Ukrainian].
- Martsinkiv R. Struktura ta povnovazhennia kerivnytstva i chleniv sluzhby bezpeky OUN. Jurnalul juridic national: teorie si practica, 2020. 5(45). S. 28-35 [in Ukrainian].

Patryliak, I. «Vstan i borys! Slukhai Vir...» ukrainske natsionalistychne pidpillia ta povstanskyi rukh 1939–1960 rr. Lviv: Chasopys, 2012. 592 s. [in Ukrainian].

Prodanyk D. Shliakh borotby Vasylia Senchaka – «Vorona». Toronto-Lviv: Vydavnytstvo «Litopys UPA», 2011. Kn. 15. Seriia «Podii i liudy». 128 s. [in Ukrainian].

Shtendera Ye. (Ed.). Chornyi lis: vydannia komandy Stanislavskoho taktychnoho vidtynka UPA, 1947-1950 roky (Vol. 1). Toronto – Lviv: Litopys UPA, 1978, 272 s. [in Ukrainian].

Shtendera, Ye. (Ed.). (1992). Karpatska hrupa UPA «Hoverlia» (Vol. 2). Toronto – Lviv: Litopys UPA, 1992. «Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army»; Vol. 19, 357 s. [in Ukrainian].

Sodol P. Ukrainska Povstancha Armiia. 1943–49. Dovidnyk. Niu-Iork: [b.v.], 1994. 199 s. [in Ukrainian].

Tsentrалnyi derzhavnyi arkhiv vyshchych orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (TsDAVO Ukrainy). F. 3833. Op. 1. Spr. 229.

Viatrovych V. Istoriia z hryfom «Sekretno»: Dmytro Vitovskiy, syn Dmytra. 2010 URL: <https://tsn.ua/analitika/istoriya-z-grifom-sekretno-dmitro-vitovskiy-sin-dmitra.html>

Viedienieie, D. Viiskovo-polova zhandarmeriia - spetsialnyi orhan Ukrainskoi Povstanskoi Armii. Voienna istoriia, 2002. № 5-6. URL: http://warhistory.ukrlife.org/5_6_02_4.htm

Viedienieiev D. V. Nahorody Ukrainskoi povstanskoi armii. Entsyklopediia istorii Ukrainy, 2010 URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C-21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Nahorody_UPA